

1 Příklad

Dnešní lidé mají často pocit, že jejich život je jedinou řadou léček. Tuší, že nemohou překonat potíže svého každodenního světa, a mají často pravdu: To, co si obyčejní lidé bezprostředně uvědomují a oč usilují, je omezeno sférou jejich soukromého života. Jejich představy a schopnosti jsou určovány uzavřenou scénou zaměstnání, rodiny či nejbližšího okolí a v jiných životních prostředích vystupují pouze trpně a jako pozorovatelé. A čím více jsou si vědomi, jakkoli mlhavě, cílů a hrozeb, které se vymykají jejich bezprostřední zkušenosti, tím více se cítí jako polapeni v pasti.

Příčinou tohoto pocitu jsou zřejmě objektivní změny v samé struktuře společnosti na celých kontinentech. Fakty současných dějin jsou také fakty o úspěších a nezdarech jednotlivých mužů a žen. Když ve společnosti probíhá industrializace, rolník se mění v dělníka, feudální pán je likvidován, nebo se stává podnikatelem. Vzestup nebo úpadek tříd znamená pro člověka stálou práci, nebo nezaměstnanost. Podle toho, zda úroková míra stoupá či klesá, dodá si člověk nové odvahy, nebo přichází na mizinu. Když vypukne válka, pojišťovací agent odpaluje rakety, prodáváč obsluhuje radar, žena žije v osamění a dítě vyrůstá bez otce. Život jednotlivce ani dějiny společnosti nelze pochopit, nepochopíme-li obojí současně.

Lidé však obvykle nechápu své starosti v souvislostech s historickými změnami a institucionálními rozpory. Svůj blahobyt nepřipisují zpravidla vzestupu či úpadku společnosti, v níž žijí. Obyčejní lidé jsou si zřídka kdy vědomi složitého vztahu mezi způsobem svého života a dějinným procesem, neznají většinou význam tohoto vztahu pro kategorie lidí, jimiž se stávají, a pro proces vytváření dějin, na němž by se mohli podílet. Nemají intelektuální schop-

nosti nutné k pochopení vzájemného působení člověka a společnosti, biografie a historie, sebe sama a ostatního světa. Nejsou s to překonat své osobní obtíže tím, že by získali kontrolu nad strukturálními změnami, jež jsou příčinou těchto potíží.

To není ovšem nic udivujícího. Bylo snad kdy v dějinách tolik lidí vystaveno tak totálně a náhle podobným otřesným změnám? To, že Američané nepoznali takové katastrofické změny jako lidé jiných společností, je důsledkem historických skutečností, které se dnes rychle stávají „pouhou minulostí“. Všichni lidé jsou dnes ovlivňováni světovými dějinami. Během jediné generace se šestina lidstva zbavila feudalismu a zaostalosti, stala se moderní, pokročilou a hrozivou. Kolonie získaly politickou nezávislost a byly nastoleny nové, méně zjevné formy imperialismu. Probíhají revoluce, lidé pociťují neodbytný tlak nových druhů autority. Totalitní společnosti prožívají vzestup a poté jsou smeteny – nebo báječně prosperují. Po dvou stoletích vzestupu kapitalismu se ukázalo, že je jenom jednou z možných cest, jak přeměnit společnost v soustrojí průmyslu. Po dvou stoletích nadějí je i pouhá formální demokracie omezena na zcela malou část lidstva. Ve všech rozvojových zemích se mění staré způsoby života a mlhavá očekávání se stávají naléhavými požadavky. Ve vysoce rozvinuté části světa se prostředky moci a násilí stávají totálními svým rozsahem a byrokratickými svou formou. Lidstvo samo se dostalo do našeho zorného pole, a přece obě supervelmoci stojící proti sobě vyvíjejí soustředěné a vydatné úsilí k přípravě na třetí světovou válku.

Průběh dějin je dnes mnohem rychlejší než schopnost lidí orientovat se v souladu s uznávanými hodnotami. O jaké hodnoty tu jde? I když lidé nepropadají panice, často pociťují, že staré způsoby cítění a uvažování se zhroutily a že nové zásady jsou dvojznačné a neposkytují dostatečnou morální oporu. Je něco udivujícího na tom, že obyčejní lidé nejsou s to držet krok s většími světy, s nimiž jsou tak náhle konfrontováni? Že nejsou s to pochopit

význam epochy pro svůj vlastní život? Že se, aby ubránili sebe samé, stávají morálně necitelnými a stahují se zcela do soukromí? Je udivující, že jsou ovládnuti pocitem, že se octli v pasti?

To, co potřebují, nejsou pouze informace – ve „věku faktů“ ovládají často informace zcela jejich pozornost a přesahují jejich schopnost je strávit. To, co potřebují, nejsou jenom rozumové schopnosti, ačkoli úsilí nabytí jich vyčerpává mnohdy jejich omezenou morální energii.

Co potřebují a co také považují za potřebné, je duševní schopnost, která by jim pomohla využít správné informace a rozvinout jejich rozum tak, aby získali jasný celkový obraz o tom, co se děje ve světě a k čemu může dojít v nich samých. Troufám si tvrdit, že novináři a vzdělanci, umělci a jejich obecenstvo, vědci a vydavatelé předpokládají, že touto schopností je něco, co by bylo možno nazvat sociologickou imaginací.

1

Sociologická imaginace umožňuje těm, kdo ji mají, pochopit širší historickou scénu v jejím významu pro vnitřní život a pro vnější životní dráhu různých jednotlivců. Umožňuje jim pochopit, jak jednotlivci ve změní svých každodenních zkušeností získávají mnohdy falešné vědomí o svém společenském postavení. V této změti je nutno odkrývat strukturu moderní společnosti, v níž se formuje psychologie mužů a žen. Tak se osobní stísněnost jednotlivců soustředí na zcela určité obtíže a lhostejnost veřejnosti se přemění v účast na veřejných záležitostech.

Prvním plodem této imaginace – a současně první lekcí sociální vědy, která ji ztělesňuje – je myšlenka, že jedinec může pochopit své vlastní zkušenosti a ovlivňovat svůj osud pouze tehdy, zjistí-li své místo v tomto období; že může poznat své životní možnosti, jen když si uvědomí možnosti všech individuí ve stejných okolnostech. Je to

v mnoha směrech hrozné i skvělé poučení. Neznáme meze lidských schopností vyvinout maximální úsilí nebo vystavit se vědomě ponížení, oddat se utrpení nebo radosti, opájet se uspokojením z brutality nebo sladkostí z moudrosti. Poznali jsme však, že v naší době jsou meze „lidské přirozenosti“ děsivě široké. Poznali jsme, že každý člověk žije z generace na generaci v určité společnosti, že jeho život probíhá v určitém historickém období. Prostým faktem svého života přispívá, jakkoli nepatrně, k vytváření této společnosti a k průběhu jejích dějin, přičemž je sám formován společností a jejím historickým působením.

Sociologická imaginace nám pomáhá pochopit historii a biografii a jejich vzájemný vztah ve společnosti. To je její úkol a příslib. Uznání tohoto úkolu a příslibu je rysem klasického sociálního analytika. Je to příznačné pro nabubřelého, rozvláčeného a vyčerpávajícího Herberta Spencera, elegantního, kritického a přímého E. A. Rosse, pro Augusta Comta a Émila Durkheima, pro složitého a jemného Karla Mannheima. Je to charakteristický rys všeho, co je intelektuálně skvělého v Karlu Marxovi, je to klíčem k brilantnímu a ironickému pohledu Thorsteina Veblena, k mnohostranné konstrukci reality Josepha Schumpetera. Je základem psychologické síly W. E. H. Leckyho, stejně jako hloubky a jasnosti Maxe Webera. Je vlastní nejlepším soudobým dílům zabývajícím se člověkem a společností.

Sociální bádání, které se neustále nevrací k otázkám biografie, historie a jejich protínání ve společnosti, nesplnilo svůj intelektuální úkol. Ať už zkoumali klasikové sociální analýzy jakékoli konkrétní problémy, jakkoli omezené nebo rozsáhlé úseky společenské reality, ti z nich, kdo si tvořivě uvědomovali poslání svého díla, si vždy kladli tři skupiny otázek:

1. Jaká je struktura dané konkrétní společnosti jako celku? Jaké jsou její základní složky a jaký je jejich vzájemný vztah? Jak se liší od jiných forem společenského zřízení? Jaký význam pro její trvání a změnu mají její jednotlivé dílčí rysy?

2. Jaké místo zaujímá tato společnost v dějinách lidstva? Jaký mechanismus v ní vyvolává změny? Jaké je její místo a význam ve vývoji lidstva jako celku? Jak ovlivňuje určitý dílčí rys, který zkoumáme, dané historické období, a jak je jím sám ovlivňován? Jakým charakteristickým způsobem přispívá k utváření dějin?

3. Jaký druh mužů a žen převládá v této společnosti a v tomto období? Jaký druh mužů a žen převládá v budoucnosti? Jakým způsobem jsou vybírání a formování, osvobozování a potlačování, kultivování a otupování? Jaké typy „lidské přirozenosti“ se projevují v chování a charakterech, které pozorujeme v této společnosti v daném období? Jaký význam pro „lidskou přirozenost“ má každý rys zkoumané společnosti?

Takové otázky si kladli nejlepší sociální analytici, ať byla předmětem jejich zájmu světová velmoc nebo malý literární kroužek, rodina, vězení či náboženské vyznání. Tyto otázky jsou intelektuální osou klasických studií o člověku ve společnosti, jsou to otázky, jež si nevyhnutelně klade každá mysl vyzbrojená sociologickou imaginací. Tato imaginace znamená schopnost přecházet od jednoho pohledu ke druhému – od politického k psychologickému, od zkoumání rodiny ke komparativnímu hodnocení státních rozpočtů, od rozboru určitého náboženského směru k rozboru vojenského systému, od úvah o naftovém průmyslu ke studii o soudobé poezii. Je to schopnost přecházet od nejneosobnějších a nejvzdálenějších změn k nejintimnějším rysům člověka – a chápat souvislosti mezi nimi. V pozadí jejího uplatnění je vždy neodbytná snaha poznat společenský a historický význam individua v té společnosti a v té době, v níž se svými schopnostmi existuje.

To je ve stručnosti důvod pro naději, že s pomocí sociologické imaginace lidé pochopí, co se děje ve světě, porozumí tomu, co se odehrává v nich samých jako miniaturních společenských průsečících biografie a historie. Dnešní člověk si sebe samého uvědomuje přinejmenším jako outsidera, ne-li jako trvalého cizince, a toto jeho sebe-

uvědomění je většinou založeno na zniternění zkušenosti sociální relativity a přetvářející síly dějin. Sociologická imaginace je nejpłodnější formou tohoto sebeuvědomění. S její pomocí se lidé, jejichž duševní schopnosti dosud obsáhly jen pár omezených okruhů činnosti, cítí mnohdy jakoby náhle probuzeni v domě, který se jim dosud jen zdál být důvěrně známý. Začínají pociťovat – ať již právem, či neprávem –, že nyní mohou získat správný obraz, hodnotit věci v souvislostech a všeobecně se orientovat. Rozhodnutí, jež dříve považovali za rozumná, se jim nyní jeví jako plod nepochopitelně omezené mysli. Jejich schopnost divit se a žasnout je opět oživena. Získávají nový způsob myšlení, přehodnocují hodnoty – prostě vlastním uvažováním a cítěním dospívají k pochopení kulturního významu sociálních věd.

2

Snad nejpłodnějším nástrojem, s nímž pracuje sociologická imaginace, je rozlišování mezi „osobními obtížemi danými prostředím“ a „veřejnými problémy sociální struktury“. Toto rozlišování je základním nástrojem sociologické imaginace a rysem všech klasických děl sociální vědy.

Obtíže, nesnáze či starosti jednotlivce se objevují v souvislosti s jeho povahou a jeho bezprostředními vztahy k ostatním lidem. Mají co do činění s ním a s omezenými sférami sociálního života, jež si přímo a osobně uvědomuje. Zjištění a řešení těchto obtíží spočívá tedy přísně vzato v jednotlivci jako biografické entitě a v rámci jeho bezprostředního okolí – v sociálním prostředí, které je přístupné jeho osobní zkušenosti a do jisté míry jeho vědomé činnosti. Obtíže jsou osobní záležitostí: Jednotlivci se zdá, že hodnoty, na nichž si zakládá, jsou ohroženy.

Veřejné problémy vyplývají z okolností, jež přesahují omezené prostředí jednotlivce a hranice jeho vnitřního života. Souvisí s uspořádáním mnoha takových prostředí

v instituce určité historické společnosti jako celku, se způsoby, jimiž se různá prostředí vzájemně překrývají a prolínají, a vytvářejí tak rozsáhlejší strukturu společensko-historického života. Problém je veřejná záležitost: Veřejnost cítí, že některá uznávaná hodnota je ohrožena. Mnohdy je sporné, o jakou hodnotu vlastně jde a co ji ohrožuje. Takové úvahy nemají smysl, protože v povaze veřejného problému je právě to – na rozdíl od obtíže, byť rozšířená –, že jej nelze definovat v pojmech bezprostředního a každodenního prostředí obyčejného člověka. Takový problém často vede ke krizi institucionální soustavy a vyvolává to, co marxisté nazývají „rozpory“ nebo „antagonismy“.

Uvažujme v tomto smyslu o nezaměstnanosti. Je-li ve městě se 100 000 obyvateli jeden člověk bez zaměstnání, je to jeho osobní nesnáze; chceme-li ji odstranit, musíme vzít v úvahu jeho povahové vlastnosti, schopnosti a bezprostřední možnosti. Je-li však v zemi s 50 milióny obyvatel 15 miliónů nezaměstnaných, je to veřejný problém a my nemůžeme doufat, že ho vyřešíme v rámci možnosti nabízejících se jednotlivcům. Sama struktura možností se zhroutila. Správné zjištění problému a možné formy řešení vyžadují, abychom vzali v úvahu ekonomické a politické instituce společnosti, nikoli pouze osobní situaci a vlastnosti izolovaných jednotlivců.

Uvažujme například o válce. Za války může být osobním problémem jednotlivce, jak ji přežít, nebo v ní čestně padnout, jak na ní vydělat peníze, vyšplhat se do bezpečného postavení ve vojenském aparátu, nebo jak přispět k jejímu ukončení. Jde zkrátka o to, najít v souladu se sdílenými hodnotami určitou soustavu prostředí a v jejím rámci válku přežít, nebo dát své smrti nějaký smysl. Avšak strukturální problémy války souvisí s jejími příčinami, s tím, jaké typy lidí vyzdvihuje do čela, s jejím působením na ekonomické, politické, rodinné a náboženské instituce, s neorganizovanou neodpovědností světa národních států.

Uvažujme o manželství. Muž a žena mohou během manželství zažívat osobní obtíže. Když však počet rozvodů během prvních čtyř let manželství dosáhne 250 z 1000 případů, je to příznak strukturálního problému, který má co do činění s institucí manželství, rodiny i s ostatními institucemi, jež s nimi souvisí.

Nebo takto uvažujme o velkoměstě – o strašném, nádherném, ošklivém a velkolepém rozbušení města. Pro mnohé lidi z vyšších vrstev je osobním řešením „problému velkoměsta“ to, že mají v centru byt se soukromou garáží a čtyřicet mil odtud na sto akrech vlastní půdy vilu od Henryho Hilla se zahradou od Garretta Eckbova. V těchto dvou kontrolovaných prostředích – s nepočtelným personálem v obou z nich a s vrtulníkovým spojením mezi nimi – by většina lidí vyřešila mnohé nesnáze osobního prostředí vzniklé existencí velkoměsta. To všechno však, jakkoli je to skvělé, nevyřeší veřejný problém, jež před nás staví strukturální fakt existence velkoměsta. Co je třeba učinit s touto nádhernou zrudou? Rozptýlit ji do oddělených jednotek spojujících bydlení a zaměstnání? Zrenovovat ji, tak jak stojí? Anebo z ní evakuovat obyvatelstvo, vyhodit ji do vzduchu a postavit podle plánů nová města na nových místech? Podle jakých plánů? Kdo o nich rozhodne a kdo je uskuteční? To jsou strukturální problémy, a abychom jim mohli čelit a mohli je řešit, musíme vzít v úvahu politické a ekonomické problémy, jež se týkají nesčetných prostředí.

Dokud je hospodářství organizováno tak, že dochází ke krizím, je problém nezaměstnanosti pro jednotlivce neřešitelný. Dokud jsou v nerovnoměrně industrializovaném světě národních států války přirozeným jevem, nebude obyčejný člověk v rámci svého omezeného životního prostředí s to – ani s pomocí psychiatra, ani bez ní – vyřešit nesnáze, jež tento systém, resp. nedostatek systému vyvolává. Dokud rodina jako instituce činí z žen milované otrokyně a z mužů jejich živitele a současně nesamostatná stvoření, vymyká se problém spokojeného manželství čistě

soukromému řešení. Dokud jsou přebujelá velkoměsta a přebujelý automobilismus příznačnými rysy přebujelé společnosti, problémy života ve velkoměstech nemohou být vyřešeny osobním důvtipem a soukromým bohatstvím.

Jak jsem se již zmínil, to, co prožíváme v různých konkrétních prostředích, je mnohdy důsledkem strukturálních změn. Chceme-li proto porozumět změnám v mnoha osobních životních prostředích, musíme se dostat nad ně. Množství a rozmanitost strukturálních změn vzrůstá tou měrou, jak jsou instituce, v jejichž rámci žijeme, stále všeobsáhlejší a čím dál složitější navzájem spjaty. Respektovat pojem sociální struktury a citlivě jej používat znamená umět odhalovat vztahy mezi velkým množstvím individuálních životních prostředí. Taková schopnost je právě sociologická imaginace.

3

Jaké problémy jsou v dnešní době nejzávažnější pro veřejnost a jaké nejzávažnější starosti trápí dnes v soukromí jednotlivce? Chceme-li je formulovat, musíme si položit otázku, které uznávané hodnoty jsou ohroženy a které hodnoty jsou uznávány a podporovány charakteristickými tendencemi naší doby. V obou případech se musíme tázat, které nápadné strukturální rozpory s tím souvisí.

Když lidé sdílejí určitou soustavu hodnot a nepocítují jejich ohrožení, mají pocit *spokojenosti*. Jsou-li hodnoty, které sdílejí, ohroženy, prožívají krizi – buď jako osobní obtíž, nebo jako veřejný problém. Týká-li se ohrožení všech uznávaných hodnot, jsou lidé ovládnuti panickým strachem.

Předpokládejme však, že lidé ani nesdílejí žádné hodnoty, ani nepocítují žádné ohrožení. Pak pocítují *lhostejnost*, která – zahrnuje-li všechny hodnoty – přerůstá v apatii. Předpokládejme konečně, že lidé neuznávají